

УДК 811.161.2'0

ДІАЛЕКТНІ ТЕКСТИ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОНЕТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Галина Гримашевич

кандидат філологічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри української мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка

(Житомир, Україна)

e-mail: h_hrymashevych@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3225-0031

У статті на матеріалі опублікованих діалектних текстів (підготували до друку В. Мойсієнко та Г. Гримашевич) із середньополіських говірок проаналізовано діалектні фонетичні особливості зазначеного ареалу крізь призму мовного світобачення та культури поліщуків ХХ ст., закарбованих у зв'язному мовленні. Репертуар текстів та їхнє тематичне наповнення дали змогу простежити стан збереження середньополіських діалектних фонетичних рис у мовленні представників старшого покоління. Насамперед відзначено збереження діалектних, здебільшого архаїчних рис у царині вокалізму, рідше – консонантизму (функціонування голосних [ô], [ê] неоднорідної артикуляції в нових закритих складах; наявність звука [ê] на місці давнього ъ як у відкритому, так і закритому складах; наявність [u¹], [i] та [i^u] й значне пом'якшення приголосних перед [e] у північних районах Житомирської області, переважно тих, що межують із територією Білорусі; ствердіння [p], а також [m] у формі інфінітива та [c], [ç] у постфіксі дієслова та в інших формах слів тощо).

Ключові слова: діалектний текст; діалектні особливості; середньополіські діалекти; фонетичні особливості; система вокалізму; система консонантизму.

Hrymashevych Halyna. Dialect texts as a source of preservation of fonetic features of Seredniopolisky dialects.

The article describes the role of dialectal texts as representatives of the linguistic and cultural life of the dialects of different regions of the Ukrainian dialect continuum. It is a reliable source of preserving communicative dialect features, and a space for the investigation the dialectal phenomena. On the material of the published dialectal texts from the Seredniopolisky dialects of Zhytomyr region in the publication «Unity in Diversity. Polishchuks» (prepared for publication by V. Moysienko and H. Hrymashevych) the dialectal phonetic features of this area have been analyzed through the prism of the linguistic worldview and the Polishchuks' culture of the 20th century, which are engraved in coherent speech as the representative of the linguistic picture of the world by the representatives of dialects. The diversity of the texts and their thematic content have made it possible to trace the state of preservation of Seredniopolisky dialectal features in the domain of phonetics in the speech of representatives of the elder generation (informants from 1911 to 1939). First of all, the preservation of dialectal, mostly archaic features in the system of vocalism, less often – consonantism (the functioning of vowels [ô], [ê] of different articulation in new closed structures instead of etymological vowels [o] and [e]; the presence of [ê] instead of the old ъ being mainly in the open and [e] mainly in the closed structures; the presence of [u¹], [i] and [i^u]; significant softening of the consonants before [e] in the northern parts of Zhytomyr region, mainly those bordering on the territory of Belarus; functioning [e] instead of [e]; dispalatalization [r], [t] in the infinitive form and [c] in the postfix of the verbs; [ts] – mostly at the end of the words and [p]; lack of the sound [f], etc.).

These dialectal phonetic features have been recorded sequentially in different parts of the language and their word forms. The explored texts demonstrate the proper state of preservation of archaic phonetic peculiarities of

the Seredniopolisky dialects in the second half of the 20th century – the beginning of the 21st century in the speech of informants of the elderly.

Keywords: *dialectal text; dialectal peculiarities; Seredniopolisky dialects; phonetic features; system of vocalism; system of consonantism.*

Кінець ХХ – початок ХХІ століття в українській діалектології позначені неабиякою увагою до діалектних текстів як репрезентантів мовного та культурного буття говірконосіїв різних зон українського діалектного континууму, зокрема говорів південно-західного (укладачі та упорядники Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська (буковинські говірки), М. Грицак, І. Жегуц (гуцульські говірки), О. Миголинець, О. Пискач (закарпатські говірки), М. Глушко, Л. Хомчак (надсянські говірки), Н. Глібчук (українські говірки південно-західного наріччя)), південно-східного (Ю. Бідношия, Л. Дика (говірки Бориспільщини), Г. Мартинова (говірки Західної Полтавщини), Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина (говірки Південної Київщини), Г. Мартинова, Т. Щербина, А. Таран (говірки Черкащини), К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко (східнослобожанські говірки) та ін.) та північноукраїнського (Г. Аркушин (західнополіські говірки, підляські говірки), Ю. Бідношия, Л. Дика, Г. Воронич, Л. Москаленко, Л. Пономар (говірка с. Машеве Чорнобильського р-ну), П. Гриценко, Н. Прилипка, О. Малахівська, Л. Москаленко, Л. Анісімова, Ю. Бідношия, С. Гриценко, Л. Дика, М. Поістогова, Л. Рябець (говірки Чорнобильської зони) та ін.) наріч. Крім того, діалектні тексти як надійне джерело збереження та дослідження говіркових рис [Бігусяк 2015], інформації про генезу й динаміку говірок [Колесников 2015], вивчення мотивів номінації [Поістогова 2015], виявлення динаміки діалектних явищ [Ястремська 2015], простір вияву діалектних явищ [Гриценко 2000], як підґрунтя класифікації говірок [Мартинова 2015] тощо (різноманітні аспекти дослідження діалектного тексту див. [Діалекти в синхронії та діахронії 2015]), постійно перебувають у центрі уваги українських діалектологів, адже вони, за словами Г. Мартинової, є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі й простежити всі закономірності його функціонування [Мартинова 2012, с. 5–6].

Мета статті – проаналізувати діалектні тексти із середньополіських говірок Житомирської області, представлені у виданні «Єдність у різноманітності. Поліщуки» (2018 р., підготували до видання В. Мойсієнко, Г. Гримашевич) (Поліщуки 2018) з позиції виявлення в них фонетичних особливостей.

Насамперед зазначимо, що діалектна фонетична система різних теренів українського діалектного континууму в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. привертала увагу мовознавців (дослідження Г. Мартинової, Л. Фроляк, В. Михайленка, О. Іщенко та ін.). Водночас дослідження фонетичних рис території Середнього Полісся в діахронному аспекті представлено в дисертаційному дослідженні В. Мойсієнка [Мойсієнко 2006], на синхронному рівні (II половина ХХ ст.) – М. Никончука [Никончук 2012].

Підготування до друку видання «Єдність у різноманітності. Поліщуки» та опрацювання наявних у ньому діалектних текстів засвідчують збереження низки фонетичних рис, які діалектологи ХХ ст. (І. Матвіяс, Б. Кобилянський,

С. Бевзенко, Ф. Жилко, М. Никончук та ін.) вважають визначальними рисами середньополіських говірок.

Зокрема, М. Никончук у 80-х роках ХХ ст. зауважував, що на Середньому Поліссі, особливо в північних районах Житомирської області, відсутній звук [и], який натомість реалізується у відповідниках [и^і], [и^і] та [і] [Никончук 2012, с. 42–43]. Опрацювання діалектних текстів повністю підтверджує думку вченого, оскільки в різних позиціях спостерігаємо збереження звуків [и^і], [и^і], [і] на місці літературного відповідника [и], що витворився в результаті конвергенції [ы] та [и], напр.: *да йак сем'яа / йак сем'яа велика / то ї через ден' пек'лиї / да а йак 'менша сем'яа / до напече штук шіст' бо'ханок а'бо пїат' ну то ўже 'будеш три' дн'є чї' с'коїко ві'йе'дайеш і зноў печеши / д'ежку розка'лачуєши // ко'лис' же 'д'ежк'ї та'к'їе бу'лиї / да те'пер же не'ма ї 'д'ежок // уже во'ниї порос:и'палиї с' (Поліщуки 2018, с. 24)*; рушии'к'ї на с'тену 'в'ешалиї / к'ї'л'ї'м'ї / мус'їла ко'си'т' / і мус'їла ўруч'нуїу ко'пат' вес'ноїу у кол'госп'ї і коро'вамиї воло'чїла / а ко'рова бу'ла 'перв'їстка / чут' о'борониї не поло'мала і ме'не чут' не ўби'ла / о // а 'посл'е то'го шче голо'дбўка бу'ла йа'ка / ли'повиї / ли'ст' ли'повиї р'валиї да пом'пушк'ї та'к'ї пи'к'лиї / то 'добр'ї шче бу'лиї / а 'голод 'дуже буў про'т'їуниї (с. 49); йа вас ож'їдала / йа 'дуже 'рада цїм / шо в'ї попр'їе'жалиї // ну / 'йакб'ї ска'зат уро'чїстиї / бо це ж раз ў год бу'вайе 'паска // ну: // дер'жу ко'ров'ї / в'ї'вожу на па'шу / попр'їб'ї'вайу / нагл'е'даїу за 'їїм'ї // а / ку'да ї по'їеду / то во'ниї на 'пол'ї ож'ї'даїут м'е'не / бо йа ї не ўсти'гаїу // а аў'тобусоў не'ма // а ма'ш'їна йа'ка і воз'ме / а тої не воз'ме // (с. 50); прожї'ла йа жи'т':а не 'дуже 'лехке // т'ажко бу'ло 'жи'тиї // ну йак по'ди'ў'л'ус'а / то то бу'ла в'її'на / п'їсл'а в'її'ниї / а йак по'ди'ў'л'ус'а от 'зараз / йа'ке жи'т':а дл'а 'молод'ї // то йак бу'ла в'її'на / то ка'залиї 'д'їт'ам / шо 'буде 'луч'е / йак в'її'на за'к'їнчиї ц'а // а шо ж 'зараз ка'зат' / ко'лиї с'тане 'луч'е / (с. 52); ро'д'їласа йа ў д'вацат' шостом год'у // бу'ло т'рудно та'к'їе ўр'ем'е'на бу'л'ї 'важк'їе // ну ж'ї'ла / бат'ко / мат'ї / ч'етв'єро нас бу'ло / д'в'є с'єст'риї бу'л'ї ї брат буў (с. 67); ої прож'ї'ла / хаї ббг не да'їе та'коїе 'ж'їтк'ї / йак йа прож'ї'ла // не'ма ўже ку'диї 'дал'ше ж'їтиї / а 'зара 'вос'їм'їс'ат д'руг'ї год / ку'диї ж'їтиї ўже // ро'б'їтиї не здо'л'єїєца // а 'їєстиї а'б'ї шо із'їєў го'тове // а так ро'б'їтиї ниї'йак не 'мона // йа ка'жу кар'топел'к'ї ў'к'їдал'ї / то ро'зору 'ган'а од'ну засиї'пала // пр'їш'ла 'матиї / да хоч т'рошк'ї там пере'сиї'пала (с. 73–74); а 'пот'їм 'женич'їна пр'їш'ла із д'ругого 'хутора і зайа'в'їла / шо спус'т'їл'їса д'ї'сантиї / і ўїє'їє на'чуїут' // і 'н'ємицї'ре'ш'їл'ї об'лавоїу і спа'л'їл'ї ту 'хату / а о'д'їн пере'д'єїс у 'женску о'д'єжу і ўт'ок / а 'тїїє пого'р'єл'ї / і їїх похоро'н'їл'ї у в'їсту'нов'їчах / во'ниї ї 'шчас / во'ниї ї 'шчас / у в'їсту'нов'їчах б'рацка мо'г'їла (с. 75–76); 'вониї пос'каквал'ї і до ме'не тїї'є д'єў'чата / от'куда тїї'хлопче / ку'диї'їдеши // йа їїм ска'заў / шо 'хочу ў л'їст'в'їн / во'ниї м'е'не п'їд 'рук'ї ўз'а'л'ї / по т'ом с'н'є'гу і по'т'їсл'ї // н'є з'наїу ку'диї (с. 81); і так м'ї нача'лиї сво'їу ж'їзн' состо'їл'атиї // і м'ї ўже ж'ї'лиї со'б'є // і ўс'о / так 'д'єток наж'ї'лиї / і ха'з'аїство / і 'д'євочку / і 'сиїна наж'ї'лиї / і так до с'їх п'ор / це теї / шо ў ж'ї'том'їр'ї / пр'ї'ходиїлиї до нас (с. 84); і м'ї пош'л'ї по зем'л'є 'теплої / і хо'диїл'ї по ро'ботах // де м'ї т'ол'ко не бу'л'ї / так шо м'ї бос'а'ком / сн'єг і'де восе'н'є / м'ї ко'найем кар'топл'у бос'а'ком / 'ног'ї 'чорниїе / посиї'н'єїут / і*

* Далі подаємо тільки покликання на сторінку видання: *Єдність у різноманітності. Поліщуки*. (2018). Мойсієнко В. М., Гримашевич Г. І. (упорядн.). Житомир, 144 с.

не було і бо'л'єзн'єй / і м'ї бу'л'ї к'р'єпше / ч'їм 'зар'є / но 'зар'є к'р'єпос'т'ї не с'тал'о не ў моло'дїх / не ў стар'їх (с. 88); 'бат'ко м'єне по'к'їнуў / 'матї'на х'в'єрм'ї ро'б'їла / 'труднїйє го'да 'бу'л'ї та'к'їє // з ровоў дро'ва но'с'їл'ї і 'санкам'ї т'а'гал'ї / на пл'єчах тас'кал'ї тїйє дро'ва // пр'їход'їм до'дому / мо'розї в'є'л'їк'їє / хата здо'рова 'наша / з 'хатї' те'че ў нас / труднїйє / так 'плохо було 'ж'їтї // ал'є м'ї ўсе о'д'но соб'їрал'їса / д'єўчата / соб'їрал'ї ў нас // соб'їрал'їс'а м'ї ко'л'їс' на 'андр'єйа / кор'жа п'єк'л'ї / х'лопцї попр'їходят і / га'р'єлку нам пр'їнос'ат ў бу'тїлоц'ї // м'ї шо не'буд' зне'семоса / те му'к'ї пр'їне'се / те шо не'буд' пр'їне'се / та їа'кого кор'жа / те їа'кого гур'ка / і соб'їрал'їс'а // до дн'а седи'мо / в'їп'ївайемо ў 'хат'ї сп'є'вайем / так 'в'єс'єло нам було (с. 92). З огляду на здатність [i] пом'якшувати попередні приголосні зазначена риса спричинила ще одну особливість мовлення досліджуваної території – палатальність низки приголосних, що виразно вирізняє представника Середнього Полісся на тлі мовців інших діалектних ареалів.

Відомо, що середньополіський мовний ареал, крім зазначеного вище, із-поміж інших вирізняє ще одна діалектна риса – наявність на місці етимологічного [o] переважно під наголосом звука закритої артикуляції [ɔ], який, як зазначав М. Никончук, витворився з дифтонга [uo] після передньоязикових, губних, задньоязикових і глоткового [Никончук 2012, с. 38] і характерний як для українських середньополіських, так і для південно-західних білоруських діалектів [Никончук 2012, с. 112]. Таку особливість спостерігаємо в північних районах Житомирської області (Овруцькому, Олевському, Коростенському, Лугинському та Народицькому), напр.: *вѡн* буў *ста'рен'кї* // і *вѡн* ми'н'є розпов'їдаў та'ку іс'тор'їю // *вѡн* нас ко'лї' кол'госпнїє 'кон'ї (с. 26); і *вѡн* пр'осто не за'мєт'їў / їак *вѡн* мах'нуў ру'кою і ў їого поб'їєгло з об'рот'ї моло'ко // *вѡн* сам со'бє не ў'їєрї'ў / шо це пр'аўда // і *вѡн* ўсе ў'ремн'є хо'дї'ў / і во'на зб'ївала ту 'росу (с. 26); пр'аўда / *ву'жѡў* 'поўно бу'ло / во'дї' 'поўно бу'ло / *бо'лѡт* не спус'кал'ї тог'дї' / 'поўно во'дї' // хо'д'їл'ї 'мокр'їє // м'ї пр'їдомо / о'гон' ўс'у *нѡч* кладо'мо 'тамака і г'р'єємоса (с. 67–68); у два'надцат' *ча'сѡў* 'ноч'ї ўста'вали' і хо'дїлї' / шо'б бо'ханочку 'хл'єба ўз'ат'ї / а очере'д'а та'к'їє / тож 'б'єгаїєш од мага'з'їна до мага'з'їна / а ч'ї ко'лї' *вѡз'мєш* / а ко'лї' не *вѡз'мєш* // у'с'ак бу'ло (с. 78); а ў м'єне буў мал'єн'к'ї си'нок *мѡї* і *вѡн* 'што' ї забол'єў (с. 83); м'ї там / їа зн'аїу *с'кѡл'к'ї* / ж'їл'ї // а 'пот'їм уже нача'ласа вої'на // да ко'ло 'корос'т'їна *бѡї* да г'р'їмаїє / да 'цєїє / да 'божє / да м'ї бойї'моса / а *по'тѡм* уже 'таїа вої'на і 'дал'ше пош'ла на 'заход (с. 90); се'жу 'дома // *ко'рѡўка* ў нас їє і те'л'атко / і поро'с'атко ше держ'їмо сѡб'є (с. 93); до 'пос'л'є вої'нї *голо'дѡўка* бу'ла // о'ц'о т'рошк'ї 'зарє пож'їл'ї / та'ке // а 'зарє 'добре і к'рєпко 'добре ж'їт' (с. 98–99).

Водночас подібну ситуацію спостерігаємо в досліджуваних текстах і в реалізації етимологічного [e], який, на відміну від літературної мови та більшості українських говорів, де зафіксовано рефлекс [i] в новому закритому складі та [e] – у відкритому складі, у середньополіських говірках послідовно реалізується у звуці неоднорідної артикуляції [ê], що є визначальною рисою середньополіського етномовного континууму, напр.: *їа* / нап'риклад / хо'дила ў кух'ваїц'ї за *с'єм* к'ї'лометроў / і зи'моїу / і ў 'вал'анках книж'к'ї но'сила (с. 12); да їак сем'їа / їак сем'їа ве'лї'ка / то ї через ден' *пєк'лї* да / а їак 'менша сем'їа / до *напє'че* шук *шєст'* бо'ханок а'бо пїат' (с. 24); от *с'є'ла* к'їлометроў / 'вос'їм ч'ї *с'єм* 'дєс' та'к'є 'буд'є (с. 70); а 'ко'л'ї буў 'голод / то

м'і'н'є було го'дб'ю 'ш'єст' / мо 'с'єм // і'їа' у'їасл'ах ж'і'ла / бо'у'дома н'є було н'і'чого (с. 76).

Важливими для ідентифікації середньополіського мовного континууму є рефлекси *ǣ*, що досі не мають остаточного висвітлення в науковій літературі з огляду на їхню динаміку впродовж 2-ї половини ХХ ст., адже в 60-х роках *ǣ* мав дифтонгічну вимову (дифтонг [іє]), натомість у 70–80-х роках ХХ ст. М. Никончук фіксує вимову монофтонгів на місці *ǣ*, водночас у мовленні представників старшого покоління – часткове збереження дифтонгічної вимови, зазначаючи, що в закритих і у відкритих складах артикуляція *ǣ* характеризується «однорідністю підняття, гомогенною висотою тону, локалізацією та статикою активних органів під час витримки» [Никончук 2012, с. 111], отже, давній *ǣ* розвинувся в [ê] у новозакритому складі та в [e] – у відкритому [Никончук 2012, с. 115], що зумовило відсутність складних звуків двокомпонентної фонетичної структури в наголошеному вокалізмі. Натомість С. Бевзенко зауважує, що відповідно до давнього *ǣ* в наголошеній позиції виступає звичайно дифтонг [іє], а в деяких говірках монофтонг [і], а в ненаголошеній позиції найчастіше маємо [e] чи [и] при звичайному твердому приголосному перед ним [Бевзенко 1980, с. 205]. Зафіксовані в досліджуваних говірках прислівники із зазначеною фонетичною рисою дають підстави стверджувати, що в сучасному мовленні поліщуків на місці давнього *ǣ* фіксуємо монофтонг [e] або [ê] залежно від позиції в слові, що зазначав і М. Никончук [Никончук 2012, с. 36], оскільки в наголошеній позиції, переважно в закритому складі або в кінці слова, здебільшого маємо [ê], а в ненаголошеній – [e], напр.: *ої'д'єтк'і'д'єтк'і / ну'шо ж'вам розка'зат' // іа'к'їіе'у'нас'моло'ді'їе'го'да'бу'ли'ка'н'єи'но'zare'мона'ска'зат' / и'чо'та'к'їіе'і'ваш'їіе'добри'їіе'но'ї'наш'їіе'бу'ли'не'лучи'їіе' / хо'ди'ли'у'школу' / о'д'єца' / у'зуца'не'бу'ло'добре (с. 12); ну'то'уже'будеш'три'д'єжк'і' та'к'їіе'бу'ли' / да'те'пер'же'не'ма'ї'д'єжок'уже'во'ни'порос'ї'нали'с' (с. 24); да'у'л'єс' / на'кла'дем'та'к'і'огни'чок'там'же'у'л'єс'і'да'леко' / л'єс'ве'лі'к'і (с. 25); у'се'да'до'ме'не'да'гу'л'ат' / хо'дили' / по'та'му'шо'бат'ко'на'ро'бот'і' / ну'а'под'руж'ки' / ми'по'прив'і'кали'з'са'мого'д'єцтва' / з'ма'лих'л'єт' / бу'ло'у'мене'д'в'є'под'руж'ки (с. 37); у'же'ї'х'л'єба'хва'тайе' / о'до'воз'ат'по'нуд'ха'тами'і'хл'єб'... та'кого'и'че'в'єк'не'бу'ло' / шо'до'хати'хл'єб'во'з'или' // а'зарез'їа'ка'добри'на' / да'їа'к'і'ж'хл'єб'добри' / х'ї'ба'ти'сво'ї'та'к'і'хл'єб'пек'ла'добри' / іа'к'у'жор'нах'мо'лоли' / ч'ї'ма'ти' / ч'ї'хто' // та'кого'їа'и'че'x'л'єба'ка'же'не'ї'є'у' (с. 45); заб'рал'і'і'у'б'ї'л'і'н'єм'ці' бат'ка' / а'ма'т'і'з'ма'лі'ї'м'ї'д'єт'м'ї'ос'tаласа'са'ма' // спа'л'ї'ли'н'єм'ці' хату' // то'до'у'го'ж'ї'л'і'у'ку'ре'n'є' / у'холод'і'у'мо'роз' / го'ли'їе'і'бос'їіе' / а'ко'жух'і'бу'л'і' // ну'во'ни'бу'л'і'зак'опани'їе' / бо'парт'ї'зани'од'бе'рут'ї'їх' // то'так'бу'ло' / и'чо'во'ни'полу'ч'ї'л'їса'n'ї'кому' // пот'рух'ї'у'зем'л'є'і'про'nal'і (с. 100); у'нас'у'зу'ван':a'не'бу'ло' / н'ї'уде'ван':a' // сн'єг'роз'та'у' / і'м'ї'пош'л'ї'по'зем'л'є'те'плої' (с. 88); 'ва'жко'бу'ло' / бо'го'лод'ни'їе'бу'ли' // у'с'є'д'умали' / шо'по'ї'є'сти' / іа'к'по'ї'є'сти' // в'очеред'по'x'л'єб'хо'ди'ли' (с. 78); забол'є'у'на'голо'v'є'у'їо'го'їа'k'їіес'пу'зир'ч'ї'k'і'поро'б'ї'л'їса'і'на'ко'l'є'нц'ax' / та'хто'ї'зна'їе'шо' / а'ц'є'ж'тр'є'u'd'є'тому'бут' / бо'ц'є'ж'над'во'r'є'н'є'буд'єш'го'ли'ї' // іа'ка'жу' / н'є'по'ї'є'ду' // ох'н'є'по'ї'є'хал'ї (с. 83).*

Наведені уривки діалектного зв'язного мовлення частково спростовують думку І. Матвіяса, який, характеризуючи процес монофтонгізації аналізованого елемента, зазначає, що перед голосними звуками, які походять із давнього *ǣ*, губні приголосні вимовляються твердо

[Матвіяс 1990, с. 51], оскільки тверду вимову спостерігаємо лише спорадично, напр.: *ка'л'іно / моя ка'л'іно / чо'го засму'чайеш // шчоб у 'луз'і / шчоб не засме'йаца // зацв'іла б'іа 'б'єдна / зацв'іла б' чер'воноюу 'д'єўкоюу* (с. 91). Натомість, очевидно, під впливом іншої фонетичної риси – пом'якшення приголосних перед [e] – губні палаталізуються, напр.: *та на'вар'іш кар'топл'і з луш'пайками / да ў'суплеш на ст'ол / хоште 'йєште / йак 'хоште та'ке // а 'мусит' 'йєсти' / бо не'ма з 'чого / шо ж ти'з'роб'іш / т'реба ж ч'ім переж'і'в'іца // а та му'ка і 'б'єла / і 'чорна / і хл'єб 'б'єліі і 'чорній // о те'пер у'же / 'господи' / даі / 'господи' / шоб так і ў'мерти' 'добре / йак те'пер 'добре // хл'єб і 'чорній 'йе / і 'б'єліі 'йе / і кор'жа не'ч'і // і деру'на не'ч'і* (с. 74); */ ў 'хат'і н'і'йакого т'ел'е'в'ізора не бу'ло / но м'і са'м'ііе гу'л'алі' / с'б'є хоро'шен'ко / с'б'є гу'л'алі' / ў'с'ак'ііе із'рушк'і п'ер'єб'і'рал'і // ў шчокоїду гу'л'ал'і / ў ко'та гу'л'ал'і / ў ба'бу // позас'л'єнайемоса / да б'єгаєм / одне дно'го лов'іт по 'хат'і* (с. 93). Крім того, наявність у деяких говірках звука [й] після губного підтверджує наявність у минулому дифтонгічної вимови *ѣ* на досліджуваній території, напр.: *да с'тало 'ж'ітечко ў'же с'н'ієм / колос'к'і / м'і нак'радем / нак'радем у кол'госп'і ти'х колос'к'оў* (с. 25); *так уже ох'л'аў деі та'шо ж'і'та сн'ієлі' / поі'ду куп'іу со'б'є моло'ка там у 'л'єс'і і 'нашііе ха'т'і'і об'і'ходоўс'кііе бул'і'так не'да'леко* (с. 25); *а йа ж із 'хати'то не по'бачу 'того 'ном'єра // б'ієла ма'ш'нка бу'ла / б'ієла бу'ла 'в'ідно* (с. 51); *у'же до три'дцатка л'єт / ўй'є'с'іт ос' / у 'дочки' / коў'йор / це у'же т'ридцат' л'єт в'он ўй'є'с'іт і в'он 'даже не зно'с'іўс'* (с. 40); *а до 'бат'ка бо'ўс і'ти / і'ти ка'зат' / йа і поб'ієгла і до 'бат'ка / йа поб'ієгла і до су'с'єдоў* (с. 37).

Одним із найдавніших фонетичних явищ у деяких слов'янських мовах відразу після занепаду праслов'янської мовної єдності є деназалізація носових голосних. Учені стверджують, що цей процес відбувся до XI ст. С. Бевзенко зауважує, що відповідно до давнього [e] під наголосом виступає [a], а в ненаголошеній позиції – [e] зі звичайним твердим приголосним перед ним [Бевзенко 1980, с. 200]. Велику роль у синхронії та діахронії поліського вокалізму відігравали в минулому й відіграють тепер позиційні обмеження. На теренах Середнього Полісся рефлексія [e] залежить від наголосу. М. Никончук ґрунтовно описував таку позиційну зміну в говірках північноукраїнського наріччя, зазначаючи про вимову [e] в ненаголошеній позиції як на місці [e], так і на місці етимологічного [a] [Никончук 2012, с. 44], що ми зрідка спостерігаємо і в аналізованих текстах, напр.: *Ац'є ж 'в'ібрат да не та'к'і'л'он / ц'є ж по 'пойас 'в'ішеі / 'в'ішеі 'пойеса // та шо ж йа з'найу о // ну 'ж'і'л'і так / н'і то 'добре* (с. 81); *в'і'конвал'і план по п'ет'нацат ку'б'оў нак'ладал'і на т'і'жд'єн'* (с. 67); *по'шоў на ту у'чобу у те 'с'єло / от // проў'ч'і'л'і нас чо'т'і'р'і 'м'єс'єци'* (с. 71); *пр'і'ду до'дому / с'адем в'є'чер'ати' / в'он свар пудн'і'маіе // йа сл'о'зам'і і ўм'і'вайу' // 'нехаі 'б'ог не да'іе не'кому по'па'де / 'й'єк м'є'н'є* (с. 93); *'важко в'єд'ро во'ди м'і'н'є 'в'іт'агт'і із ко'лодез'а* (с. 50). Наведені приклади підтверджують указані вище теоретичні положення лінгвістів. Натомість дослідження більших за обсягом діалектних текстів з інших говірок Середнього Полісся, очевидно, дасть змогу виявити більше прикладів аналізованого фонетичного явища.

Крім зазначених вище, у царині вокалізму важливою діалектною рисою, зафіксованою в північних районах Житомирської області, що межують із білоруськими теренами, звідки, очевидно, вона й потрапила на українські землі, є палатальність приголосних перед [e], напр.: *на 'трет'і 'д'єн' иче гу'л'айемо / зб'і'райемоса / бат'к'оў / зав'і'вайемо 'йіхн'іх моло'ди'х / і са'дов'ім*

на 'воз'ік / 'в'ечором / і в'е'збм по с'е'лу // по с'е'лу му'зика г'рає / а м'і спо'вайемо // пр'їез'жайемо до'дому (с. 86); м'і ўж'е н'е мо // от в'ес'на / в'ес'на іде / то м'і н'е 'мож'ем дож'дац':а / кол'і ц'е ўже та кол'і ц'е ўже 'буд'е благо'в'єшчан':е / бо ўже 'пос'л'е^а благо'в'єшчан':а / то ўже спо'вайут' надво'р'є (с. 82).

Окрім визначальних фонетичних особливостей у системі вокалізму, що повною мірою збережені в мовленні поліщуків старшого покоління, представлений у текстах діалектний матеріал уможливило виокремлення низки фонетичних рис у царині консонантизму. З огляду на відсутність у значній кількості досліджуваних говірок звуку [и], який після приголосних різної артикуляції замінився на [и'] чи [і], спостерігаємо палатальність майже всіх приголосних, про що свідчать наведені вище приклади.

Найістотнішими рисами в історії середньополіського консонантизму є диспалаталізація [р], [с], [т], [ц] та відсутність [ф].

Як зауважував М. Никончук, ствердіння [р] є найпомітнішою особливістю в історії правобережнополіського консонантизму [Никончук 2012, с. 47], причому наявне воно як перед голосними переднього, так і заднього ряду майже на всій представленій території, напр.: і ска'зал'і / о'ц'ейу до'рогойу ти'і'ди' і **п'рамо** 'зайдеш у с'е'ло (с. 81); і м'е'не так 'добре було / в'ірошчувала **бура'к'і** по сто 'десе'т цен'т'нероў з г'ек'тара / в'ірошчувала йа **бура'к'оў** (с. 92); да **треш** теї л'он / да **пра'деш** теї л'он / да 'м'ічеш / да сну'їеш йо'го / да тчеш йо'го (с. 75); там була ў нас ну **п'ража** / на та'ке мато'вію мо'тали' цу **п'ражу** / ну во'ни цу **п'ражу** зн'а'ли / н'іміц'і і подпа'лили' тим мато'віюм у не'ч'і д'рова // м'і при'їхали' / ца **п'ража** 'в'ісит' на ко'лочку / і тут ўже м'і при'їхали' / пол'а'гали' с'пат' (с. 65); з'ї'шоў 'м'іс'ац' / з'ї'шоў 'іасні' / шче ї ве'ч'ірн'а'йа **зо'ра** (с. 59).

Диспалаталізацію [с] та [ц] засвідчуємо здебільшого в постфіксі дієслів та зрідка в кінці слова (іменника, числівника) чи в іменних жіночого роду із суфіксом -иц-, [т] – в особових формах дієслова у формі теперішнього часу чи інфінітива, напр.: 'бачу сто'їт' ма'лен'ка ма'лен'ка 'хатка / об'ложена жер'д'ем і 'разні'м 'л'іс'т'ем об'сипана // от йа за'хожу / п'раўда ко'лод'ец 'коло 'хати' / н'еоб'рубл'ани / п'росто 'йамка і ўс'е (с. 81); на 'другу н'е'д'єл'у / ўже до субо'ти' пр'їш'ли' / їйх пр'їїхало п'їат' чоло'в'єк до нас / с'ватали'є / догово'р'їт'ис / йак ко'ліш'чо 'буде // поад'вали' їім 'хустк'і / плат'к'і / по'дарк'і (с. 84); 'наша 'хата була нав'ел'ічка та'ка / ал'е / **зда'їеца** / та'ка кра'с'іва / та'ка 'б'єл'єнка / та'ка с'в'єтл'єнка // а то шо ж у тої з'ем'л'анци' // там було 'бол'ш йак **т'р'їцат** 'душ // да і **ду'ш'іл'іса** // йа до вої'ни' конч'іла ш'тир'і класі' // а 'пос'л'е / йєк пр'їш'лі' 'наш'їіе / красні'їе / ш'кола **орган'ізо'валаса** (с. 90); а не'ма / не 'може ж с'куда у'з'аца // не у'зуца / не ўде'нуца н'і'чого // спод'ні'ца од'на / 'хустка од'на (с. 74); а 'теї / ко'тор'її / пон'і'маєш / не 'хоче ро'б'їт' / а 'хоче 'тол'к'і га'рєл'к'і / от // с'о'годні' в'їп'їу / на 'заўтра **под'н'аўса** / зноў 'думка / йак це **похм'єл'їца** / і та'к'ім 'образом 'кажди'ден' ў йо'го **полу'чайеца** і здоров'єна / от // і **ро'б'їт** не 'хоче / і 'каже / па'гано **ж'ї'в'єца** / а'йакже (с. 73); так у нас з'ваўса 'хутор там та'к'її йес'т' // ну заї'шоў йа ту'ди' / 'думаў / шо то ўже мар'т'їноў 'остроў // **ока'залос** н'єп'раўда (с. 79); 'мати' **тру'ді'ласа** 'тоже / ў кол'госп хо'діла / ро'б'їла і 'нас 'к'їдала ма'ліх (с. 77); за'буласа 'те 'д'єцтво / ўже с'еміс'ат п'їат' 'год / а 'д'єцтво ўже **позабу'валаса** (с. 76); н'є 'мона до'їїхат до 'хати' / шоб хо'ча **прото'н'їт** да 'д'єт'і пог'рєт (с. 70); йа ўже з'найу / шо ми' 'будем 'жит' / бо ти ў 'мене **ро'зумница** / ў 'мене 'будеш ха'з'аїка / да так ми почали

розжи'ваца (с. 36); *а ў нас до 'вулиця була до 'хати / а во'на іде тлі'іейу 'вулицойу 'даже не поздо'ровкалас' з 'матеройу і пош'ла п'рамо до 'хати ў нас* (с. 26–27).

Український діалектний консонантизм на більшості теренів об'єднує така риса, як відсутність [ф]. Не є винятком і територія Середнього Полісся, де діалектологи на місці [ф] фіксують [х], [п], [хв] [Никончук 2012, с. 47]. У досліджуваних текстах спостерігаємо зрідка лише наявність звукосполюки [хв], напр.: *ну хвакт то'го / шо йа по 'л'есу / то по с'л'е'дах і'шоу // 'п'ерв'ім 'д'елом йа за'шоу на у'роч'ішче 'зута* (с. 79); *но хвакт то'го / шо 'в'ів'ел'і м'е'н'е на до'рогу* (с. 81), оскільки більше не виявлено лексем із таким звуком.

Спорадично фіксуємо протетичний [й], напр.: *а йі'ван ўже не 'може з'держац'а / да 'каже / дер'жи' / 'пане / дер'жи' / 'пане / йа 'буду / йа 'буду / ц'ої йі'ван йак нап'нуўс'а / ўс'а та'р'ілка 'поўна* (с. 59).

Отже, спостереження над діалектним мовленням у зв'язних текстах, зокрема над виявом фонетичних говіркових рис, мешканців Середнього Полісся, представлених у виданні «Єдність у різноманітності. Поліщуки», дає підстави стверджувати, що аналізовані фонетичні особливості стабільно зберігаються в мовленні представників старшого покоління, корінних жителів, які упродовж усього життя мешкають у рідному населеному пункті, мають мінімальну освіту (закінчили переважно тільки школу, та й то не всі), працювали здебільшого в колгоспах, дуже рідко подорожували чи виїжджали на короткий термін на інші території. Ці чинники зумовили збереження архаїчних елементів у фонетиці середньополіського ареалу. Виявлені та проаналізовані фонетичні риси, більшість із яких сягає давніх часів, стабільно збереглися упродовж ХХ ст. і продовжують функціонувати й у мовленні поліщуків старшого віку початку ХХІ ст. Системно й повно простежити за їхнім функціонуванням дали змогу саме спонтанні діалектні тексти як надійне джерело для вивчення фонетичної системи середньополіських говірок. З огляду на зазначене вище маємо підстави констатувати, що фонетична система – найбільш стабільна складова загальної мовної системи діалектного мовлення, яка чітко вирізняє жителів цього регіону на тлі інших, оскільки найменше піддається зовнішнім чинникам, на відміну, до прикладу, від лексичної, хоча екстралінгвальні фактори теж частково впливають на неї.

Представлені у виданні «Єдність у різноманітності. Поліщуки» діалектні тексти дають багатий матеріал для дослідження на їхній основі інших рівнів мовної системи, а також вивчення матеріальної та духовної культури жителів Середнього Полісся крізь призму діалектного тексту, що й зумовлює перспективи наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко, С. П. (1980). *Українська діалектологія*. Київ, 248 с.
- Бігусяк, М. В. (2015). Тексти як джерело дослідження говірок Івано-Франківщини: історіографія та перспективи розвитку. [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 17–29.
- Гриценко, П. Ю. (2000). Текст як простір вияву діалектних явищ. [У:] *Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О. А. Колесникова*. Ізмаїл, с. 9–15.
- Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (2015). П. Ю. Гриценко (ред.). Київ, 504 с.
- Колесников, А. О. (2015). Діалектні тексти як джерело інформації про генезу і динаміку українських південнобессарабських говірок. [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 200–217.

Мартінова, Г. І. (2012). Вступ. Говірки Західної Полтавщини: до проблеми класифікації. [У:] *Говірки Західної Полтавщини*. Збірник діалектних текстів. Черкаси, с. 3–12.

Мартінова, Г. І. (2015). Діалектний текст як підґрунтя класифікації говірок. [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 288–299.

Матвіяс, І. Г. (1990). *Українська мова і її говори*. Київ, 168 с.

Мойсієнко, В. М. (2006). *Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.* Житомир, 448 с.

Никончук, М. В. (2012). *Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні*. Житомир, 316 с.

Поїстогова, М. В. (2015). Діалектний текст як джерело вивчення мотивів номінації. [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, с. 312–317.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Поліщуки (2018) – *Єдність у різноманітності. Поліщуки*. Навчально-методичний посібник. Мойсієнко В. М., Гримашевич Г. І. (упорядн.). Житомир, 144 с.

*Подано до редакції 24.04.2019 року
Прийнято до друку 27.05.2019 року*